

Юлія Лебедь
(Вінниця)

УДК 811.161.2'367'37

ОБ'ЄКТНЕ ЗНАЧЕННЯ КІЛЬКАСЛІВНОЇ НОМІНАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду основних закономірностей кількаслівної номінації, синтаксичній семантиці кількаслівної номінації. У статті розглянуто основні умови кількаслівної номінації, описано кількаслівні номінації, компоненти яких виражають об'єктне значення. Визначено основні форми вираження об'єктного значення, моделі вираження обов'язковими прислівними компонентами кількаслівної номінації об'єктного значення. Визначено деяку специфіку щодо вираження об'єктної семантики мають окремих компонентів кількаслівної номінації в нетипових для них позиційних умовах. Визначено головні засоби морфологічної репрезентації кількаслівної номінації із об'єктною семантикою. У статті розглянуто характерні для української мови семантико-граматичні групи обов'язкових прислівних компонентів об'єктного типу: власне-об'єктні, об'єктно-адресатні, об'єктно-інструментальні.

Ключові слова: семантико-синтаксичні відношення, кількаслівні номінації, об'єктне значення, система виражальних форм.

Постановка проблеми. Питання про природу прогнозування синтаксичних позицій у структурі речення є одним із найбільш актуальних і дискусійних у сучасному мовознавстві. Проблема встановлення специфіки сильних (обов'язкових) синтаксичних позицій у формально-синтаксичній структурі речення знайшла розвиток в україністиці у сучасних синтаксичних теоріях (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, М.Я. Плющ, А.П. Загнітко, Н.В. Гуйванюк, М.В. Мірченко, О.І. Леута та ін.).

Компоненти словосполучень і речень вступають у семантико-синтаксичні відношення відповідно до закономірностей сполучуваності, властивих семантичній та граматичній системам мови. В особливостях сполучуваності повнозначних слів, що утворюють компоненти словосполучення і речення, виявляється специфіка слова як частини мови, здатність його (слова) самостійно чи в сполученні з іншими словами номінувати фрагменти позамовної дійсності.

Потреба в цілісному дослідженні кількаслівних номінацій, репрезентованих різними морфологічними формами, дискусійність проблем, пов'язаних із визначенням їхньої синтаксичної семантики, та недостатнє вивчення цього типу компонентів у загальній формально-синтаксичній структурі речення і зумовили актуальність досліджуваного питання.

Мета статті – з'ясувати, які кількаслівні номінації виражають об'єктне значення. **Об'єкт** дослідження – синтаксична семантика кількаслівних номінацій. **Предмет** дослідження – кількаслівні номінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен компонент кількаслівної виражає певну синтаксичну семантику (має синтаксичне значення). Характер таких значень визначає тип семантико-синтаксичних відношень між словами в підрядному словосполученні. Синтаксичну семантику компонента кількаслівної номінації розглядаємо як семантико-синтаксичну категорію, що її репрезентують: об'єктне значення, обставинне значення, атрибутивне значення та обмежувальне значення. Семантичні типи та семантичні варіанти типів синтаксичних значень компонентів кількаслівної номінації зумовлюють характер відношень відповідних розчленованих денотатів (процесуального, предметного, атрибутивного, обставинного). Для компонентів кількаслівної номінації властивими є два основні види синтаксичних значень: об'єктне та обставинне. Кожне із таких значень володіє системою виражальних форм (типових, морфологізованих, основних та нетипових, неморфологізованих, периферійних).

Розглянемо детальніше компоненти кількаслівної номінації, що виражають об'єктне синтаксичне значення. Поняття об'єктної синтаксичної семантики пов'язане з узагальненими властивостями предметних денотатів, на які так чи інакше впливає дієслівна процесуальність.

Обов'язкові компоненти кількаслівної номінації об'єктного типу (від лат. *objectum* – предмет) виражають предметне значення. Об'єктні синтаксичні відношення виникають між граматично опорним компонентом, що називає дію, стан, процес, та залежним компонентом, що

позначає предмет, на який спрямована дія, процес чи стан. Об'єктні відношення визначаються не семантикою компонентів, а формою, способом вираження цих відношень.

Специфічним способом формально-граматичного зв'язку слів, функцію якого складає граматично узагальнене вираження різних відношень із предметом, є керування. Це пояснюється двома причинами: по-перше, наявністю в мові синсемантичних слів (дієслів, іменників, рідше – прикметників та прислівників), які, вступаючи в підрядні словосполучення, вимагають керованих форм для їхньої смислової завершеності; по-друге, значною кількісною перевагою синсемантичних дієслів та іменників над автосемантичними. Дієслово є ядром синтаксичної конструкції, виступає смисловим та конструктивним центром речення. «Можливості поширення дієслова на основі його сполучувальних властивостей більші за можливості іменника в середньому на одну словоформу», – доводить Г. Акімова [1, с. 29]. «Кожна частина мови має певні граматичні «потреби», дієслово «задовольняє» їх об'єктними та обставинними поширювачами», – пише Т.П. Ломтев [2, с. 67].

Серед компонентів кількаслівної номінації, що виражають об'єктне значення особливе місце займає компонент кількаслівної номінації, виражений іменником в орудному відмінку. Такі компоненти вживаються у позиціях, що їх утворюють дієслова конкретної дії як відображення різних проявів діяльності людини, процесів природи. «Оскільки в ролі знаряддя може бути використаний будь-який предмет, теоретично можна говорити, що в мові будь-яке перехідне дієслово здатне виражати дію суб'єкта, спрямовану на прямий об'єкт, і одночасно може допускати вказівку на знаряддя, яким здійснюється дія або процес», – пише М.Я. Плющ [3, с. 117]. Маркують це функціонально-семантичне значення іменники, що є назвами як конкретних предметів (*колотити чай ложкою, рубати дерево сокирою, виймати осколок щипцями*), так і узагальнених понять (*налякати людину криком, зіпсувати стосунки листуваннями, вразити чоловіка байдужістю*).

М.Я. Плющ переконливо довела, що таке вживання орудного із значенням знаряддя дії є типовим при перехідних дієсловах у чотиричленній структурі речення (підмет + присудок + прямий додаток + додаток, виражений іменником в орудному відмінку). Функціонально-семантичне значення знаряддя дії переважно виражають придієслівні компоненти із значенням назв частини тіла: *постукувати пальцем, хитати головою, вдарити рукою, дивитися очима*. В усіх таких випадках зазначені компоненти кваліфікуємо як факультативні.

Придієслівні компоненти у формі орудного відмінка іменника часто виражають засіб дії: *їхати поїздом, летіти літаком, переправлятися човном*. Таке значення, як зауважує М.Я. Плющ, сформувалося «на основі інструментального значення знаряддя дії як вираження предмета-засобу в процесі трудової діяльності людини» [3, с. 22]. Ці компоненти переважно із значенням назви тварини, людини, машини, за допомогою яких здійснюється дія, спрямована на об'єкт, є також необов'язковими у синтаксичній структурі речення, що підтверджує трансформація елімінування: *За селом Ничипора наздогнали кіньми...* (М. Зеров) → *За селом Ничипора наздогнали*. Такі компоненти дещо обмежені сферою вживання та семантикою слів у ролі опорних: засіб пересування (*їхати поїздом, добиратися машиною, їхати конем, орати кіньми*), вид *упряжки* чи сам предмет (*їхати возом, їхати саньми, летіти літаком*). Характерним для української мови є вживання синонімічних конструкцій, у яких варіюються форми орудного та місцевого відмінків: *їхати поїздом, їхати в поїзді, їхати на поїзді*.

Отже, компоненти кількаслівної дієслівної номінації в давальному та орудному відмінках не виявляють ознак обов'язковості; вони поширюють присудок, виражаючи наступний об'єкт (другий після знахідного) з цільовою семантикою (давальний відмінок) чи ще дальший об'єкт із семантикою уможливлення (орудний відмінок).

Деяку специфіку щодо вираження об'єктної семантики мають окремі обов'язкові компоненти в нетипових для них позиційних умовах. Це стосується зокрема компонентів кількаслівної прикметникової номінації. Поширення прикметників залежними від них компонентами суттєво залежить від атрибутивної та предикативної функції. Прикметники поширюються компонентами із об'єктним значенням у випадку, коли вони виконують предикативну функцію, у власне атрибутивній функції таке поширення спостерігається зрідка.

Основними засобами морфологічної репрезентації обов'язкових компонентів із об'єктною семантикою є іменники та іменникові займенники.

При цьому відмінкові форми іменника спеціалізуються на вираженні певних об'єктних значень: знахідний відмінок – на значенні власного об'єкта, давальний відмінок – на значенні адресата, орудний – на значенні засобу дії.

Об'єктну семантику можуть у поодиноких випадках отримувати обов'язкові іменникові компоненти в нетипових для них позиційних умовах, наприклад у приприкметниковій позиції. Таким, наприклад, може бути прийменниково-іменниковий компонент (разом із прикметником) у сильній приприкметниковій позиції: *А ти що ж таке замислив собі? Хіба, може, глухий на ліве вухо?* (М. Зеров). Уживання такого типу поширювачів зумовлене лексико-семантичною специфікою опорного у словосполученні слова, зокрема з притаманною прикметникам семою «фізичний стан людини» (*глухий, сліпий, кривий, кульгавий, косий, хворий*): *глухий до (чужої) біди, хворий (невиліковною) хворобою, кривий на (праву) ногу*. Прикметникові компоненти, отже, поширюють обов'язкові прийменниково-іменникові компоненти із значенням хвороби чи органа, що, у свою чергу, ускладнюється факультативним прикметниковим компонентом атрибутивного типу: *глухий до чужої біди чоловік, кривий на праву ногу дідусь*.

Об'єктний поширювач у формі орудного відмінка у приприкметниковій позиції може бути надлишковим за умови вживання прикметника в переносному значенні: *сліпий очима*, але комунікативно необхідним, якщо реалізується лексико-семантичний варіант полісемічного прикметника: *сліпий серцем* у контекстуальному оточенні функціонування прикметникового компонента приіменникової залежності знаходить семантико-стилістичну розшифровку. Атрибутивний компонент, що ускладнює таку конструкцію, виступає змістовою домінантою конструкції: *Обличчя спокійне веселим спокоєм; Жінка красива ніжною і мрійною українською красою*.

За семантико-синтаксичними ознаками об'єктна семантика піддається поділу на часткові варіанти, що визначає взаємодія типової лексичної семантики опорного та залежного компонентів. Характерними для української мови є такі семантико-граматичні групи обов'язкових прислівних компонентів об'єктного типу: власне-об'єктні, об'єктно-адресатні, об'єктно-інструментальні.

Власне-об'єктну семантику має більшість компонентів кількаслівної двеслівної номінації: *обробляти поле, вирощувати овоч, транспортувати газ, готувати вечерю, проголошувати незалежність, розважати аудиторію, реєструвати офіс, приватизувати об'єкт, відновлювати стосунки, підписувати наказ, розуміти проблему, передбачати опади*.

Вираження об'єктної семантики якнайтісніше пов'язане із синтаксичним значенням знахідного відмінка іменників у позиції при перехідних дієсловах та родового відмінка у позиції іменникових девербативів: *прочитати доповідь, виголосити промову, розробити план, вихопити ніж, поцінувати дівчину, народити хлопчика, розуміння небезпеки, спорудження стадіону, втручання в процес, приватизування землі, висування кандидатур, прибирання території, вирощування квітів*.

Об'єктно-адресатні компоненти кількаслівних номінацій виражають значення предмета – адресата дії. На вираженні цієї семантики спеціалізується давальний відмінок, переважно в іменникових (займенникових) компонентах кількеслівної дієслівної номінації: *Подали сватам рушники* (І. Білик); *Споруджують собі і знайомим будиночки – тим і живуть* (З газ.); *Найперші пасма жовтої трави під ноги нам недбало кине осінь* (В. Сторожук). Рідше об'єктно-адресатні обов'язкові компоненти мають форму родового відмінка: *До своєї рідні писав він частенько* (В. Винниченко); *Старий лелека молиться до зір* (Л. Костенко).

Об'єктну семантику компонента кількеслівної номінації завжди детермінує ознака денотативної каузації підпорядковуючого компонента на підпорядкований, безвідносно до їхніх формальних виражень: *вирішувати (що?) проблеми; вирішення (чого?) проблем; зосереджуватися (на чому?) на вирішенні (чого?) проблем; Острозька Біблія поповнила (що?) численну колекцію старовинних першодруків, що зберігаються в Академії* (З газ.); *Кожному, зацікавленому (чим?) першодруком, відкривається (що?) його дивовижна історія* (З газ.); *Українські вчені оголосили (що? чому?) війну ракові* (З газ.).

Аналізований матеріал показує, що об'єктну семантику концентрують компоненти кільकाслівної номінації в сильній позиції, лексичну номінацію яких об'єднують семи спрямованості дії, стану, ознаки на предметні чи опредмечені, абстрактні чи узагальнені субстанції: *виводити* (що?) **теорему**, *витримувати* (що?) *опір*, *вигадувати* (що?) **міфи**, *вслухати* (кого?) **кожного**, *переконатися* (в чому?) **в необхідності** (чого?) **втручання** (в що?) **в ситуацію**.

Типовими виразниками об'єктної синтаксичної семантики виступають компоненти кільकाслівної номінації, які поширюють головні члени односкладних безособових речень: *У нього не було та й не могло бути іншої долі, як та, що долею наречена* (І. Франко); *Поки що не щастить українському слову вийти на п'єдестал найнетлінніших цінностей нації* (З газ.); *Немає поганих ворогів, є ненадійні друзі* (Нар. тв.).

На межі власне-об'єктної і об'єктно-адресатної семантики перебувають компоненти кільकाслівної прикметникової номінації: *дорогий серцю, чужий рідні, байдужий до горя, корисний для справи, потрібний людям*.

Вживання однослівної номінації, замість кільकाслівної, стає нормативно узвичаєним, функціонально маркованим і стилістичним параметром деяких різновидів сучасного публіцистичного мовлення: *Ми не декларуємо; Ми аналізуємо; S руйнує; S стабілізує; Не зволікайте!; Не зупиняйтесь!; Паркуйте тут; Звертайтеся – обов'язково допоможемо* і т.д.

Висновки дослідження. Отже, об'єктну семантику на рівні семантико-синтаксичних міжкомпонентних відношень мають компоненти кільकाслівної номінації, коли вони вказують на спрямовану дію чи ознаку на предмет або поєднання стану з предметом. Предмет, на який спрямована дія чи з яким поєднується стан, виражають повнозначні слова (іменники, прийменниково-іменникові сполучення, іменникові займенники, інфінітиви), що компенсують семантику слова в позиції опорного компонента. У такий спосіб утворюються прислівні обов'язкові компоненти з об'єктним синтаксичним значенням. Об'єктна семантика властива переважно таким компонентам кільकाслівної номінації: іменниковим (займенниковим) компонентам у знахідному, рідше – в родовому, давальному та орудному відмінках, прийменниково-іменниковим компонентам дієслівної номінації у місцевому відмінку. **Перспектива дослідження** полягає у подальшому визначенні семантико-синтаксичних відношень, які виражають компоненти кільकाслівної номінації, а також у визначенні типових форм вираження певних семантико-синтаксичних відношень компонентами кільकाслівної номінації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимова Г. Н. К вопросу о валентности переходных глаголов в русском языке / Г.Н. Акимова // Теория языка, методы его исследования и преподавания. – Л. : Просвещение, 1981. – С.28-32.
2. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / Ломтев Т. П. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 198 с.
3. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / Плющ М. Я. – К. : Вища школа, 1986. – 176 с.

Лебедь Ю. Объектное значение несколькихсловной номинации

Статья посвящена рассмотрению основных закономерностей несколькихсловной номинации, синтаксической семантике несколькихсловной номинации. В статье рассмотрены основные условия несколькихсловной номинации, описаны несколькихсловные номинации, компоненты которых выражают объектное значение. Определены основные формы выражения объектного значения, модели выражение обязательными присловными компонентами несколькихсловной номинации объектного значения. Определено некоторую специфику по выражению объектной семантики отдельных компонентов несколькихсловной номинации в нетипичных для них позиционных условиях. Представлены главные средства морфологической репрезентации несколькихсловной номинации с объектной семантикой.

Ключевые слова: семантико-синтаксические отношения, несколькихсловная номинация с объектным значением, система выразительных форм.

Lebed Yu. The Expression of Objective Meaning by Few Words Nomination.

The article is devoted to the basic laws of few words nomination, of syntactic semantics of few words nomination. It shows the basic conditions of few words nomination, describes the nomination of few words

components which express the object value. It gives the main forms of expression of object value. The article shows different variants of expression object semantics. It represents the main morphological models of few words nomination with the of object semantics.

Key words: *semantic-syntactic relation, obligatory word components with an objectivemeaning, the system of expressive forms.*

Тетяна Мацицька
(Луцьк)

УДК 811.161.2'367.335.1

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ТЕМПОРАЛЬНО-ТЕМПОРАЛЬНА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

У статті висвітлено особливості темпорально-темпоральної взаємозалежності у складносурядних реченнях, яка вказує на специфіку формування складносурядних речень. З'ясовано, що складносурядні конструкції сформовані з взаємозалежних предикативних частин. Відзначено, що темпорально-темпоральна взаємозалежність функціонує у складносурядних реченнях, які виражають темпоральну семантику і виступають семантичним різновидом єднальних складносурядних конструкцій. Основою у цих реченнях виступає семантика часової симетрії/асиметрії. Окреслено диференціацію семантико-синтаксичної темпорально-темпоральної взаємозалежності: 1) одночасна репрезентація подій предикативних частин, які паралельно відображують одночасні події; 2) послідовне вираження подій предикативних частин, що вказують на неодноразову реалізацію ситуацій. Для темпорально-темпоральної взаємозалежності між предикативними частинами на протизагу темпоральній залежності у складнопідрядному реченні характерний двобічний вияв.

Ключові слова: *складносурядне речення, предикативна частина, семантико-синтаксична темпорально-темпоральна взаємозалежність.*

Постановка проблеми. Складносурядне речення належить до синтаксичних структур вищого рангу. Предикативні частини у складносурядних конструкціях виділяємо за наявністю предикативного ядра двоскладного речення або головного члена односкладного речення, співвідносного з присудком або з підметом. На думку А. П. Грищенка, характерною ознакою, що лежить в основі кваліфікації складносурядного речення як синтаксичної конструкції, є граматична однорідність складових частин [8, с. 387]. У конструюванні складносурядних речень використовують різні прості реченнєві структури з різними сполучниками сурядності, тому важливо проаналізувати їхні семантико-синтаксичні відношення з позицій граматики залежностей, оскільки для формально-синтаксичної структури складносурядного речення властива формально-синтаксична взаємозалежність, а для семантико-синтаксичної (з єднальними сполучниками) – взаємозалежність, що має диференційне вираження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика складносурядного речення, що охоплює у синтаксичній теорії важливі питання функційного напрямку, висвітлена у працях І. Р. Вихованця [2–4] та поглиблена у студіях А.П. Загнітка [10; 11], К.Г. Городенської [5–7], М. В. Мірченка [12], Н. В. Гуйванюк [9], К. Ф. Шульжука [17], Р. О. Христіанінової [14–16] та інших мовознавців. Детальний аналіз семантико-синтаксичного аспекту складносурядних конструкцій різного типу уможливило по-новому осмислити їхнє функціонування і дослідити специфіку вираження семантико-синтаксичної темпорально-темпоральної взаємозалежності.

Мета статті – з'ясувати функційні особливості семантико-синтаксичної темпорально-темпоральної взаємозалежності у складносурядних реченнях. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання відповідних завдань: 1) диференціювати семантичні типи темпорально-темпоральної взаємозалежності; 2) розмежувати темпорально-темпоральну взаємозалежність у складносурядних реченнях і темпоральну залежність у складнопідрядних конструкціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Семантичний аналіз предикативних частин складносурядних речень дає змогу виокремити темпорально-темпоральну семантико-синтаксичну взаємозалежність, яка функціонує у складносурядних реченнях (семантичний